

Citation:

Moroz-Grzelak, L. (2018). Słowiańskie ujęcia idei *modernitas* (*Fabryka Słowian. Modernizacje*, red. nauk. Danuta Sosnowska, Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 2017, ss. 407). *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1697>

Lilla Moroz-Grzelak

Instytut Sławistyki

Polskiej Akademii Nauk

Słowiańskie ujęcia idei *modernitas* (*Fabryka Słowian. Modernizacje*, red. nauk. Danuta Sosnowska, Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 2017, ss. 407)

Wyjście poza tradycyjne ramy filologiczne szeroko rozumianej sławistyki owocuje współcześnie otwarciem na inne dyscypliny nauki, wiodąc w praktyce do prowadzenia poszerzonych badań interdyscyplinarnych. W ten nurt wpisuje się tom zbiorowy o metaforycznym tytule *Fabryka Słowian. Modernizacje*, przygotowany przez zespół badaczy afiliowanych przy Instytucie Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego. Stanowi on pierwszą część projektu badawczego przewidzianego dla czterotomowej serii, która w zamierzeniu pomysłodawców obejmować będzie także tematykę kryjącą się pod terminami: rewizje, instytucjonalizacje i popularyzacje. Jest też odpowiedzią na pytanie, jakie stawiali wybitni polscy slawiści w ostatniej

This work was supported by the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Competing interests: the author is a member of the Editorial Team of this journal.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2018.

dekadzie XX wieku o kształt badań slawistycznych w przyszłości w związku z wyjaławianiem się metodologii ergocentrycznych¹.

W *Fabryce Słowian* poza tekstem wprowadzającym redaktor naukowej Danuty Sosnowskiej oraz zapisem dyskusji „...*Żyjemy pomiędzy dwoma światami...*”, w której uczestniczyli niemal wszyscy autorzy tekstów zamieszczonych w zbiorze, znalazło się jedenaście artykułów odnoszących się do specyfiki różnie rozumianych i przedstawianych w wielu aspektach zmian modernizacyjnych w Słowiańszczyźnie zachodniej i południowej. W tym też miejscu, by nie zakłócać późniejszego wywodu, należałoby zgłosić uwagę podstawową – sam tytuł tomu semantycznie odnoszący się do wszystkich Słowian, powinien w swych kolejnych częściach być bardziej doprecyzowany, wskazując, że badania w nim zawarte albo dotyczą tylko południa i zachodu słowiańskiej Europy, albo należałby poszerzyć ramy projektu i włączyć badaczy zajmujących się także jej wschodnim obszarem. Opublikowana praca, poza podniesionym tu zastrzeżeniem, stanowi niezwykle ważny punkt odniesienia do szerszych eksploracji zjawisk zachodzących w kulturach słowiańskich, motywując, a nawet zmuszając do formułowania i proponowania nowego komentarza.

Tom, który spaja termin modernizacja, zawiera teksty związane z wybranymi aspektami dotyczącymi literatur, kultur, polityki i życia społecznego czy to Bułgarii, Bośni i Hercegowiny, Chorwacji, Czech, Słowenii, Słowacji, Serbii, czy historycznej już Czechosłowacji. W zamierzeniu pomysłodawców projektu ukazanie specyfiki zmian cywilizacyjnych i kulturowych w Słowiańszczyźnie zachodniej i południowej ma prowadzić do odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób operowano tam ideami i wzorcami nowoczesności. Opublikowany zbiór artykułów staje się źródłem inspiracji i otwiera pole do zastanowienia się, czym w ogóle jest Słowiańszczyzna, kim w istocie są Słowianie, w jaki sposób wprowadzano wśród nich obce, bądź utrwalano własne modele kultury w obliczu dokonujących się zmian, a także na ile wprowadzane modernizacje stanowiły/stanowią próbę dorównania mitycznej Europie.

Autorzy tomu przyjęli rozróżnienie terminologiczne, zaznaczając, że w budowie nowoczesności modernizacja związana jest ze sferą praktyki, natomiast modernizm wiąże się z obszarem wizji i idei. Przy rozpatrywaniu konkretnych zjawisk w ramach procesów modernizacyjnych w kulturach sło-

¹ Badacze zwrócili uwagę na problemy metodologiczne slawistyki w zmieniającej się dynamicznie sytuacji po roku 1989. Kwestię tę podejmowała zarówno Maria Bobrownicka (1995–1996, s. 3–22), jak i Joanna Rapacka (2002, s. 459–464).

wiańskich, badacze zaproponowali najbardziej dla nich adekwatne rozumienia pojęcia modernizm, stosując je wymiennie z terminem postęp i nowoczesność. Do samych zmian modernizacyjnych podeszli w swoich tekstach w różnych kategoriach, odnosząc się w zdecydowanej większości do zjawisk z okresu po II wojnie światowej, uwzględniając przy tym specyfikę i uwarunkowania historyczne poszczególnych kultur.

Niektórzy z nich tytułową kwestię badali na gruncie literatur. I tak Jasmina Šuler-Galos (2017, *O rodowodzie słoweńskiego socjalnego realizmu*), na bazie analizy słoweńskiej powieści socjalnego realizmu, zauważyła raczej dążenia antymodernizacyjne w strukturze jego pola symbolicznego. Z kolei Aneta Daszuta (2017, *Ekspansja form. O jednym z aspektów modernizacji czeskiej myśli estetycznej w pierwszej połowie XX w.*) odniosła się do badania procesów modernizacyjnych zachodzących w literaturze czeskiej. Koncentrując się na procesie zacierania się granicy między formą a treścią w działaniach autorów praskiej szkoły strukturalnej, zwróciła uwagę na jej uniezależnianie się od ideowego przekazu dzieła. Natomiast Karolina Ćwiek-Rogalska (2017, *Ukázat jim, v čem je to lepší". Projekt modernizacji Pogrnicza w czechosłowackiej literaturze socjalistycznej*) na czeskim materiale powieściowym z lat 1945–1948 wskazała na rozwarstwienie projektu modernizacyjnego w jego aspekcie teoretycznym i praktycznym przy istniejącym zróżnicowaniu pod kątem zaangażowania światopoglądowego. Annie Kobylińskiej (2017, *Fujara a postep. O paradoksach modernizacji na Słowacji [Ján Lajčiak versus Alexander Matuška]*) materiał literacki posłużył do wskazania paradoksów modernizacji na gruncie słowackim, gdzie literatura podlegała ideologizacji w duchu narodowym.

Autorzy zwrócili uwagę na drogi poszczególnych narodów słowiańskich prowadzące do społeczeństwa nowoczesnego. Takim miało być również czechosłowackie wdrażanie tzw. sztuki domowej, która stawała się alternatywą systemowych modernizacji w ramach dominującego porządku, czemu poświęcił swą uwagę Robert Kulmiński (2017, *Sztuka domowa*). Zauważony został także fenomen istnienia wewnętrznych prądów w kulturach słowiańskich, które albo napędzają, albo też hamują procesy modernizacyjne. I tak Maciej Falski (2017, *Co przestrzeń miejska mówi o modernizacji? Sarajewo i Bośnia w okresie habsburskim*), przywołując twierdzenia Wolfganga Knöbla, zauważył brak jednolitej definicji modernizacji – ta miałyby się wiązać z określonym kontekstem historycznym, gdzie modernizacja traktowana jest jako kategoria operacyjna i wyjaśniająca w odniesieniu do zmian społecznych zachodzących w Europie. Koncentrując się na urbanistyce i architekturze Sarajewa po roku

1878, Maciej Falski wskazał, że europeizacja to przybieranie cech typowych dla kultury europejskiej, która w krajach pod panowaniem Habsburgów była procesem włączania wspólnot lokalnych w szersze sieci. Z kolei Patrycjusz Pajak (2017, *Chorwacki modernizm filmowy*) podszedł do terminu w kategoriach estetycznych, przyjmując, iż modernizm ukazywany jest w jego różnorodności estetycznej jako kreacjonizm i dokumentalizm. Nad zmianami modernizacyjnymi, ale w zakresie badania fenomenu cyrku bułgarskiego, pochyliła się Sylwia Siedlecka (2017, *Cyrk Bułgarski w latach 1948–1983 jako projekt modernizacyjny*). Ukazując specyfikę jego funkcjonowania przez niemal czterdzieści lat, przyjęła za Reinhartem Koselleckiem, iż w znaczeniu zmiany cywilizacyjnej termin „postęp” pojęciowo poprzedza modernizację – ta zaś definiowana jest jako zespół zjawisk, sytuacji i procesów społecznych, których analiza ma umożliwić wyjaśnianie procesów przekształcania się społeczeństw z tradycyjnych w nowoczesne. Rozwinięty w jej artykule fenomen cyrku bułgarskiego odzwierciedla swoisty kompleks Bułgarów wobec Europy, kiedy w XIX stuleciu, po pięciu wiekach panowania tureckiego, doszło do ich ideowej reorientacji i nastąpił zwrot w bułgarskim samookreślaniu się wobec centrów kulturowych przy odcięciu się od dziedzictwa Imperium Osmańskiego. Jak zauważyła autorka, w ten sposób powracająca kwestia modernizacji zyskiwała często fasadowy czy nawet fragmentaryczny charakter.

Modernizacja w rozumieniu podstawowym traktowana jest jako zmiana na lepsze, przy czym nie jest istotne, czy jest to zmiana cywilizacyjna, czy polityczna. Marta Cmiel-Bażant (2017, *Przemiany słoweńskojęzycznej przestrzeni publicznej w okresie międzywojennym*) wykorzystując teksty publicystyczne i dokumenty, odniosła się do sytuacji społeczno-polityczno-kulturalnej Słowenii lat 1918–1941. Wskazała przy tym na zjawisko laicyzacji jako części procesu modernizacyjnego społeczeństwa, które – według cytowanych przez nią socjologów – miałyby się opierać na wartościach. Z kolei Aleksander Kaczorowski (2017, *Meandry modernizacji: od Praskiej Wiosny do normalizacji*) do tematycznego pojęcia podszedł w kategoriach politycznych. Omawiając wydarzenia Praskiej Wiosny jako próby modernizacji politycznej i gospodarczej w Czechosłowacji, ukazał postępujący rozdźwięk zachodzący między rozwojem potencjału technologicznego i gospodarczego a regresem swobód obywatelskich. Na przekór twierdzeniom o zachodzących zamianach modernizacyjnych wyszedł artykuł Jerzego Molasa (2017, *Forma przejęcia władzy jako przeszkoda w procesach modernizacyjnych współczesnej Serbii*). Przedstawiając losy nowożytnych władców Serbii, w myśl zasady, że „władzy raz zdobytej dobrowolnie nie oddamy

nigdy”, autor oparł się na założeniu, że modernizacja Serbii będzie możliwa dopiero wówczas, gdy z jej życia politycznego zdjeta zostanie klątwa mordu założycielskiego, a przedstawiciele elit zaczną postrzegać sprawowaną władzę przez pryzmat celów służących wspólnocie.

Dopełnieniem wzmiankowanych tu artykułów jest niezwykle cenny zapis dyskusji, jaką przeprowadzili ich autorzy. Wymiana opinii i poglądów otworzyła kilka istotnych kwestii związanych z badaniami nad szeroko rozumianą Słowiańszczyzną. Jedną z nich pozostaje stosunek zmian modernizacyjnych do tradycji, który zdaje się potwierdzać istnienie słowiańskiego kompleksu Europy, z jego niedowartościowaniem, zapóźnieniem i nieustannym podążaniem w jej kierunku. Za każdym jednak razem w kontekście modernizacji pojawia się zwykle termin europeizacja rozumiany jako podążanie do czegoś lepszego i postępowego. Dostrzegła to również moderatorka dyskusji Danuta Sosnowska, stwierdzając, że w różnych językach i kulturach słowiańskich stało się ono nieodłącznym elementem składowym modernizacji. W odniesieniu do Europy Centralnej czy też Środkowo-Wschodniej różnie waloryzowana europeizacja zawsze stanowiła istotny punkt odniesienia, a przeplatające się wątki: modernizacja – europejskość – słowiańskość pozostawały zwykle w opozycji do siebie. Paneliści zgodnie zauważyli, że metafora doganiania Europy objawiała się we wszystkich dyskursach słowiańskich. Ich dominantą zdaje się być nieustanny kompleks „gorszej Europy”, który może mieć swoje źródło w swoistym idealizowaniu rzeczywistości świata zachodniego. Sławiści dostrzegli także, że badaniu procesów modernizacyjnych towarzyszy konieczność odniesienia się do zastanej tradycji, choć modernizacja nie zawsze niesie ze sobą jej odrzucanie². Przypomniany przez Patrycjusza Pająka pamflet Mirosława Krleży *Chorwackie kłamstwo literackie* dowodzi bowiem, iż z nadejściem nowego wiąże się odrzucanie zideologizowanej i ugruntowanej w wieku XIX tradycji na rzecz akcentowania alternatywnej i zapomnianej tradycji własnej, sielskiej (północna Chorwacja). Podobnym zjawiskiem pozostaje również serbskie pielęgnowanie neobarbaryzmu, czyli prostej, prymitywnej tradycji, która nie daje się zideologizować³.

² W kontekście zmian modernizacyjnych, postępu i stosunku do własnej tradycji warto odnieść się do monografii M. Zekicia, w której podjęty został problem wzajemnych relacji między światem Zachodu a światem islamu (Zekić, 2016).

³ Na gruncie południowosłowiańskim kompleks bałkański wobec wielkiej kultury europejskiej symbolizuje postać Barbarogeniusza ujęta w nietracącym aktualności eseju serbskiego pisarza i myśliciela R. Konstantinowicia (1977, s. 272–286).

Dyskutanci zwrócili też uwagę na złożoność tzw. modernizacji narodowych wśród Słowian, kiedy zachodzące procesy następowały w ramach struktur państw faktycznie dominujących. Odnieśli się też do samego rozumienia słowiańskości i zmian związanych z myśleniem o niej, kiedy w XIX stuleciu wiązała się ona z terytorium, w którym dialekty/języki Słowian stanowiły większość łączącą jego mieszkańców. Kwestią otwartą do dalszych dyskusji pozostało traktowanie modernizacji w ideologii słowiańskiej z pytaniami, jakie wybrzmiały – jak i na ile dochodzi do wprowadzania w niej zmian.

Opublikowany tom charakteryzuje różnorodność tematyki, przenikliwość i świeżość dyskursu na osi problemowej między historyczno-kulturoznawczym uogólnieniem a konkretem literackim i politycznym oraz pomiędzy specyficzną tematyką różnych terytorialnie i czasowo wspólnot słowiańskich. Wpisując się w problematykę zachodniej i południowej Słowiańszczyzny, podejmuje zagadnienia ważne dla dalszych eksploracji naukowych, które nie ograniczają się do czystej filologii czy literaturoznawstwa, łącząc klasyczne tradycje badawcze z metodologiami nowoczesnymi. *Fabryka Słowian. Modernizacje* dowodzi też, że badania slawistyczne weszły już w nowy etap, a także stanowi odpowiedź na pytania o ich kształt w przyszłości, jakie u progu lat 90. XX wieku stawiali polscy slawiści, a wśród nich Maria Bobrownicka, Józef Magnuszewski, Teresa Dąbek-Wirgowa, Joanna Rapacka, Jan Wierzbicki czy Milica Semkow, Krzysztof Wrocławski i Maria Dąbrowska-Partyka⁴.

BIBLIOGRAFIA

- Bartoszewska, K. (1993). Slawistyka literacka na rozdrożu. *Pamiętnik Słowiański*, 43, 193.
- Bobrownicka, M. (1995–1996). Z perspektywy półwiecza: Polska slawistyka literaturoznawcza 1945–1995. *Pamiętnik Słowiański*, 45–46, 3–22.
- Cmiel-Bażant, M. (2017). Przemiany słoweńskojęzycznej przestrzeni publicznej w okresie międzywojennym). W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 105–141). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Ćwiek-Rogalska, K. (2017). „Ukázat jim, v čem je to lepší”: Projekt modernizacji Pogranicza w czecosłowackiej literaturze socjalistycznej. W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 311–337). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.

⁴ O konieczności nowego podejścia do prowadzonych badań wybitni polscy slawiści dyskutowali podczas obrad okrągłego stołu, zwracając uwagę nie tylko na problemy metodologiczne slawistyki, ale także na system uniwersyteckich studiów slawistycznych, który wymagał przystosowania do nowych warunków i wymogów rzeczywistości (Bartoszewska, 1993, s. 193).

- Daszuta, A. (2017). Ekspansja form: O jednym z aspektów modernizacji czeskiej myśli estetycznej w pierwszej połowie XX w. W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 65–104). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Falski, M. (2017). Co przestrzeń miejska mówi o modernizacji? Sarajewo i Bośnia w okresie habsburskim. W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 213–239). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Kaczorowski, A. (2017). Meandry modernizacji: Od Praskiej Wiosny do normalizacji. W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 338–363). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Kobylińska, A. (2017). Fajara a postęp: O paradoksach modernizacji na Słowacji (Ján Lajčiak versus Alexander Matuška). W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 240–265). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Konstantinović, R. (1977). Kim jest Barbarogeniusz? (M. Petryńska, Tłum.). W H. Janaszek-Ivaničková, E. Madany, J. Wierzbicki, & T. Dąbek-Wirgowa (Red.), *We własnych oczach: XX-wieczny esej zachodnio- i południowosłowiański* (ss. 272–286). Warszawa: PIW.
- Kulmiński, R. (2017). Sztuka domowa. W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 364–383). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Molas, J. (2017). Forma przejścia władzy jako przeszkoda w procesach modernizacyjnych współczesnej Serbii. W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 291–310). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Pająk, P. (2017). Chorwacki modernizm filmowy. W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 177–212). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Rapacka, J. (2002). Czy istnieje literaturoznawstwo słowiańskie? W M. Dąbrowska-Partyka (Red.), *Śródziemnomorze. Europa Środkowa: Bałkany: Studia z literatur południowosłowiańskich* (ss. 459–464). Kraków: Universitas.
- Siedlecka, S. (2017). Cyrk Bułgarski w latach 1948–1983 jako projekt modernizacyjny. W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 266–290). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Sosnowska, D. (Red.). (2017). *Fabryka Słowian: Modernizacje*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Šuler-Galos, J. (2017). O rodowodzie słoweńskiego socjalnego realizmu. W D. Sosnowska (Red.), *Fabryka Słowian: Modernizacje* (ss. 142–176). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Zekić, M. (2016). *Muslimanski odgovor izazovima Okcidenta: Islamizacija Zapada ili vesternizacija islamskog svijeta: S posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu i bosanskohercegovačke muslimane – Bošnjake*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Słowiańskie ujęcia idei *modernitas*

Recenzja tomu zbiorowego *Fabryka Słowian. Modernizacje*, red. nauk. Danuta Sosnowska, Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 2017, ss. 407, który stanowi pierwszą część projektu badawczego przewidzianego dla czterotomowej serii. Publikacja, składająca się ze wstępu redaktor naukowej, zapisu dyskusji nad tematem wiodącym oraz jedenastu artykułów poświęconych tytułowemu modernizacjom, wpisuje się w nurt interdyscyplinarnych współczesnych badań slawistycznych.

Słowa kluczowe: postęp, modernizacja, europeizacja, Słowianie zachodni, Słowianie południowi, „gorsza Europa”, recenzja

Slavic Visions of the *Modernitas* Idea

A review of the new collective volume *Fabryka Słowian. Modernizacje* [*Slavic Factory. Modernizations*], ed. Danuta Sosnowska, Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 2017, 407 pp., which is the first part of the research project envisaged for a four-volume series. The publication consists of an introduction written by the editor, the record of a discussion on the leading theme, and eleven articles concerning the titular modernizations, and may be seen as a part of the interdisciplinary trend of contemporary Slavic studies.

Keywords: progress, modernization, Europeanization, Western Slavs, Southern Slavs, „lesser Europe”, review

Notka o autorce

Lilla Moroz-Grzelak (lilamor@poczta.onet.pl) – slawistka, profesor nadzwyczajna w Instytucie Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. Autorka monografii *Aleksander Wielki a macedońska idea narodowa. Słowiańskie losy postaci antycznej* (Warszawa 2004), w której dokonała rekonstrukcji mitu Aleksandra Wielkiego w piśmiennictwie obszaru bułgarsko-macedońskiego, a także wyróżnionego w konkursie Nagroda im. Jerzego Skowronka studium

Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość (Warszawa 2011; wyd. II, Warszawa 2013). W swoich pracach, poświęconych południowej Słowiańszczyźnie, opierając się na materiale źródłowym, ukazuje kulturowy obraz Słowian bałkańskich.

Lilla Moroz-Grzelak (lilamor@poczta.onet.pl) – Slavist; Associate Professor at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. Author of the books: *Aleksander Wielki a macedońska idea narodowa. Słowiańskie losy postaci antycznej* [*Alexander the Great and the Macedonian National Idea. The Slavonic History of the Ancient Hero*] (2004), in which she reconstructed the myth of Alexander the Great in the literature of the Bulgarian-Macedonian area, and the Jerzy Skowronek Award-winning monograph *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość* [*Brothers Slavs. Visions of Community and Reality*] (2011; 2nd edition 2013). In her works, devoted to the Southern Slavic region, she uses source materials to portray the culture of the Balkan Slavs.